

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524

Rûhu'l Furkân Tefsirindeki Bazı Yorumlara Eleştirel Yaklaşım

Critical Approach to Some Comments
In The Tafsir Of Rûhu'l Furkân

Yazar / Author

Ahmet ÖZ

Doç. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
Kahramanmaraş / Türkiye
ahmetoz3@yahoo.com

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 03/11/2017

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 21/12/2017

Makale Yayın Tarihi: 27/12/2017

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Temmuz-Aralık / July-December

Yıl / Year: 15

Sayı / Issue: 30

Sayfa /Page: 407-427

Rûhu'l Furkân Tefsirindeki Bazı Yorumlara Eleştirel Yaklaşım

Özet

Kur'an'ı-Kerim, Allah'ın Hz. Muhammed (sav) aracılığıyla insanlığa gönderdiği bir hidayet rehberidir. İnmeye başladığı yedinci yüzyıldan başlayarak insanlara uymaları gereken itikâdi, ahlaki ve hukukî yasaları ortaya koyan bu kitap, kıyamete kadar geçerlidir. Allah ile kul arasındaki iletişim, bu kitabın anlaşılmasıyla sağlanır. Kur'an'ın doğru anlaşılması, İslam'ın doğru anlaşılıp uygulanabilmesi için hayati öneme sahiptir. Eğer doğru bir şekilde anlaşılmaz ve yanlış bir şekilde yorumlanırsa, insanların İslam hakkında olumsuz kanaatlere sahip olmasına sebep olabilir.

Bu çalışmamızda, Kur'an'ı doğru anlamının önemine vurgu yaparak, yanlış anlamaya müsait yorumlardan örnekler vereceğiz. Özellikle, günümüzde İslam'ın şiddet dini olduğu yönündeki kara propandaya malzeme oluşturacak tarzda yapılan yorumların sakinlerini ortaya koyacağız. Bu bağlamda, Mahmut Ustaosmanoğlu adına, altı kişilik bir heyet tarafından kaleme alınan, *Rûhu'l-Furkân* adlı tefsirde gördüğümüz problemleri yorumlardan örnekler vereceğiz. Amacımız herhangi bir kişiyi ya da grubu kötülemek ve itibarsızlaştırmak değildir. Bu tür yorumları zikretmekle, hem okuyucuyu uyarmak hem de yazımı devam eden bu tefsirin düzeltilmesine vesile olmak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, tefsir, bağlam, iş'ârî yorum, şiddet.

Critical Approach to Some Comments

In The Tafsir Of Rûhu'l Furkân

Abstract

The Qur'an is a guide to life sent by Allah through Muhammad to mankind. Starting from the seventh century in which it began to descend, this book, which sets forth the ethical principles and legal laws that must be followed by humans, until the day of judgment is valid. The communication between you and God, this book is provided with the understanding. The correct understanding of the Qur'an, is vital for correct understanding and implementation of Islam. If it is interpreted in an incomprehensible, wrong way, it can cause people to have wrong opinions about Islam.

In this study, with an emphasis on the importance of the correct understanding of the Quran, we will give examples of misunderstanding of interpretations available. In particular, today, who claim that Islam a religion of violence is a form of black propaganda material in a manner to point out the disadvantages of the interpretations made. In this context, we will give examples from the problematic interpretations we have seen in Mahmut Ustaosmanoğlu's commentary on *Rûhu'l-Furkân*, which was taken by a delegation of six people. Our aim is not to disgrace or discredit any person or group. We would like to refer to such comments and warn readers and to be instrumental in correcting this commentary that continues to be written.

Key words: Quran, tafsir, context, sufi comment, violence.

KUR'AN'I ANLAMAMIN ÖNEMİ

Kur'an, inanç, ibadet, muamelat ve ahlak ilkeleri açısından bizim temel kaynağımızdır. Bu yüzden Kur'an'ın doğru anlaşılması, İslam'ın doğru anlaşılıp uygulanabilmesi için çok önemlidir. Eğer dinin temel kaynağı doğru bir şekilde anlaşılmaz ise pratik hayatta pek çok soruna sebep olabilir. İnsanlar hurafelere din diye sarılır ve

dini yanlış uyguladığı için hem bu dünyasını mahveder, hem de ahirette yaptığı yanlışların cezasını çekmek zorunda kalır. Ayrıca dinin yanlış temsil edilmesi de Müslüman olmayan insanların İslam'ı yanlış tanımlarına sebep olabilir.

Çoğunlukla Müslümanlar tarafından yapılan herhangi bir yanlış, İslam dinine ve tüm İslam âlemine mal edilmekte, yanlış ve önyargılı propagandalara sebep olabilmektedir. Bugün bazı Müslümanların İslamiyet'i iyi temsil edememelerinin acı sonuçlarını, tüm İslam âlemi çekmektedir. Belki de bu tür Müslümanların yanlış tutumları sonucu oluşan önyargılar, İslam'ın tüm insanlara ulaşmasını engellemektedir.¹

Kur'an'ın anlaşılması ve hayatımıza ışık tutması için pek çok tefsir yazılmıştır. Bunların bir kısmı kısa ve özlü tefsir tarzını benimserken, bir kısmı uzun ve geniş tefsirler olarak yazılmıştır. Hatta bazı tefsirlerdeki ayrıntılar, okuyucunun ayetin kastettiği asıl hedeften uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bazıları kendi düşünce ve hayat tarzını Kur'an ayetlerine doğrulatmak adına ayetleri maksadından uzak bir şekilde yorumlamıştır. Bir kısmı da ayetleri bağlamından kopararak istedikleri konuya delil olarak kullanmışlardır. Oysa ayetler, hem Kur'an, hem sure, hem de pasaj bütünlüğü göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Eğer bir ayet bulunduğu bağlamdan koparılarak yorumlanırsa, çoğunlukla asıl kastedilen manaya uygun olmayan sonuçlara ulaşılır. Nitekim geçmişte ve günümüzde yazılan birçok tefsirde bu tür yorumlarla karşılaşmaktayız.² Bazen müfessirler kendi mezhebinin görüşlerini haklı çıkarmak için bu tür yorumlar yaparken, bazen de kendi düşünce yapılarını Kur'an'la destekleme eğilimi sonucu bu yola başvurabilmektedirler.

Sonuç itibariyle çeşitli maksatlarla günümüze kadar pek çok tefsir kaleme alınmış ve kıyamete kadar da tefsir çalışmaları devam edecektir. Konuyu fazla uzatmadan iş'ârî veya sūfî tefsir tarzında

¹ Ahmet Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2016, s.13.

² Örnekler için bkz. Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, s.67-150.

yazılan *Rûhu'l-Furkân* tefsirini birkaç örnek üzerinden inceleyerek değerlendirelim.

RÛHU'L FURKÂN TEFSİRİ

Rûhu'l-Furkân tefsiri Türkiye'de Türkçe olarak kaleme alınan ve yazımı hala devam eden bir tefsirdir. Mahmut Ustaosmanoğlu adına altı kişilik³ bir heyet tarafından kaleme alınmaktadır. Şu ana kadar on dokuz cildi basılan bu tefsirde, ayetler geniş bir şekilde açıklanmakta hatta ayrıntılara boğulan okuyucu, çoğunlukla ayetin genel mefhumundan uzaklaşmaktadır. Tefsiri yazan altı kişilik heyetin başkanı, Kur'an'ın bir cüzünü 1200 sayfa tefsir etmekle övünmekte, bittiğinde elli yedi cilt olacağını söylemektedir.⁴ Bu kadar geniş ayrıntıya dalınınca, ister istemez ayetlerin vermek istediği asıl mesaj kaybolmakta, okuyucular teferruata boğulmaktadır. Oysa altı yüz sayfalık bir kitabın atmış bin sayfayı aşkın bir şekilde tefsir edilmesi, Kur'an'ın sanki çok zor anlaşılacak bir kitap olduğu vehmini uyandırmaktadır. Oysa Kur'an apaçık bir kitaptır⁵ ve her okuyucu kendi bilgi ve kültür altyapısına göre onu anlar.

Bu tefsirin yazılma sebebi, Mahmut Ustaosmanoğlu tarafından şöyle ifade edilmektedir: "Hicri 1407 senesinin Şaban ayının Beraat gecesinde, Ravza-i Mutahhara'da bulunduğumuz sırada, Efendimiz (sav) tarafından vaki olan manevi bir işaretle, bu mühim işe başladık..."⁶ Diğer yandan kendisinin sözlerinin derlendiği "*Hikmetli Sözler*" kitabının "Kur'an" başlığı altında, bu tefsirin Rasûlullah (sav)'in emriyle yazıldığı söylenmektedir. Hatta tefsire ve içinde yazdıkları bilgilere kutsiyet katmak adına, tefsirde yazılan tüm bilgilerin önce Rasûlullah'a arz edilip onun onayından sonra yazıldığı iddia edilmektedir.⁷ Bu iddia ile aslında tefsirde yazılanların ne ka-

³ Ahmet Ünlü(Cübbeli), Mehmet Talu, A. Fikri Doğan, Abdullah Evenser, Hızır Ali Muradoğlu, Bayram Ali Karamustafaoğlu.

⁴ Ahmet Mahmut Ünlü, <https://www.youtube.com/watch?v=iUFkCVjad4o>, erişim: 13.09.2017.

⁵ Bakara 2/99, 118; Nahl 16/89; Neml 27/1 vd.

⁶ Mahmut Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, Sıraç Kitabevi, İstanbul 1991, I/10.

⁷ Şefik Kocaman vd., *Mahmut Efendi Hazretlerinden Duyulan Hikmetli Sözler*,

dar doğru ve güvenilir bilgiler olduğu izlenimi verilmeye çalışılmaktadır. Oysa bu, çok ciddi problemlere sebep olacak bir iddiadır. Bu durumda amaç, kendi düşüncesini Hz. Peygamberin düşüncesiymiş gibi göstererek yorumlarını tartışmasız doğru olarak kabul ettirmektir. Sıradan bir okuyucu bunu okuduğu zaman, tefsirde yazılan her bir bilginin ve yorumun Peygamberin onayından geçen kesin doğrular olduğunu kabul ederek ona saygıyla inanır. Dolayısıyla ilerleyen bölümlerde verdiğimiz olumsuz yorum örneklerini, Hz. Peygamberin onaylaması demek, dinin kesin emri demektir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen⁸ bir peygamberin, hayattayken bu tür yorumlara onay vermesi mümkün değildir. Onun ölmediğini hala yaşadığını ve insanlarla görüştüğünü iddia etmek, Kur'an'a aykırı bir durumdur. Zira Kur'an'da onun da diğer insanlar gibi öleceği,⁹ dünyada ebedi kalmayacağı¹⁰ ifade edilmektedir.

Hz. Peygamberin yaşayan bir insan gibi diğer insanlarla görüşmesi ve olaylara müdahale etmesi aklen ve dinen mümkün değildir. Ehl-i sünnet olduklarını ısrarla vurgulayan bu insanlar, itikatta mezhep imamımız olan İmam Maturidi'nin (ö.333/944) doğru bilginin kaynaklarını sayarken, rüya, ilham ve ölmüş bir insanla irtibata geçerek alındığı iddia edilen bilgiyi bilgi kaynağı olarak saymadığını¹¹ görmezden gelmektedirler. Dolayısıyla sadece iddiadan ibaret olan bu tür bilgiler, istismara açık olduğu için doğru kabul edilmemektedir. Nitekim art niyetli kişiler bu tür iddialarda bulunarak halkı kandırmışlardır. Örneğin, fetö lideri Fetullah Gülen kendisinin Peygamberimiz ile görüştüğünü, onun kendisini dinlemeye geldiğini, hatta birçok mekâna Hz. Peygamberin teşrif ettiğini iddia etmektedir. O da bu tür iddialarla halkı kandırılmış, kendisinin söylediği yalanlara Hz. Peygamberi alet etmeye çalışmıştır.

Ahıska Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s.84.

⁸ Enbiya 21/107.

⁹ Zümer 39/30.

¹⁰ Enbiya 21/8.

¹¹ Ebû'l-Mansur el-Mâturidi, *Kitabu't-Tevhid*, Thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Ârûşi, Dâru's-Sadr, Beyrut, ts.,s.69.

Hız. Peygamberden rüya yoluyla bilgi ve mesaj almak, rüya yoluyla hadis almak demektir. Eğer hadis almak için böyle bir yol geçerliyse, hadis usulüne, cerh-ta'dil ve rical bilgisine ne gerek vardır? Hız. Peygamberin vefatıyla birlikte onun tebliğ vazifesi sona ermiş, vahyin nüzulü ve İslam'ın teşri' süreci tamamlanmıştır. Hız. Peygamberi rüyada görmek mümkündür. Ancak onun "Şeytan benim suretime giremez" anlamındaki hadisi onu hayattayken gören ve tanıyan sahabilere yönelik olmalıdır. Çünkü rüya ile Hız. peygamberden hadis aldığını söyleyen kimsenin gerçekten böyle bir rüya görüp görmediğini veya bizzat Hız. Peygamberi görüp onunla konuştuğunu tespit etmek mümkün değildir. Dolayısıyla onu hiç görmemiş ve tanımamış kimselerin rüyasına başka suretlerin girmesi ve onun gibi konuşması mümkündür.¹² Bu yüzden rüya gören kişi kendisi rüyası ile amel edebilir ancak başkalarına bunu dini bir bilgi olarak aktaramaz.

Şimdi söz konusu tefsirden, ayetlerin ilk bakışta anlaşılan manasından uzak ve bağlamından kopararak yapılan yorumlardan birkaç örnek sunacağız. Seçtiğimiz bu örnekler, tefsiri okurken en çok dikkatimiz çeken ve düzeltilmesini gerekli gördüğümüz örneklerdir. Bunların dışında düşünce olarak katılmadığımız daha pek çok örnek vardır. Bunların hepsini tek tek sırlamak yerine acil olarak düzeltilmesi gerektiğini düşündüğümüz bir kaç örnek aldık.

Örnek 1:

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنْتَهِ عَهْدِي
الظَّالِمِينَ

"Bir zamanlar rabbi İbrahim'i bazı sözlerle imtihan etmiş İbrahim onları eksiksiz yerine getirince, 'seni insanlara önder yapacağım' buyurmuştu. İbrahim, 'soyumdan da önderler çıkar' deyince rabbi,

¹² Recep Ardoğan, *Günümüz Kelam Problemleri*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2017, s. 262-263.

'benim verdiğim söz zalimleri kapsamıyor' buyurmuştu."¹³

Ayetin geçtiği pasaja siyak-sibak açısından baktığımızda, tevhid inancının sembol peygamberlerinden birisi olan Hz. İbrahim'den, onun Allah tarafından insanlara önder olarak seçilmesinden, Kâbe'yi inşasından ve kendisinden sonra gelecek olan nesli için ettiği duadan bahsedildiğini görürüz. Problem olarak gördüğümüz yorum, ayetin tamamı ile ilgili olmadığı için sadece ilgili kısmını alıp değerlendireceğiz. Ayetin "“*Bir zamanlar rabbi İbrahim'i bazı sözlerle imtihan etmiş İbrahim onları eksiksiz yerine getirmişti....*” kısmı üzerinde duracağız.

Hız. İbrahim'in hangi konuda ne gibi soru ya da emirlerle imtihan edildiği ile ilgili olarak müfessirler ayrıntılı bir şekilde pek çok görüş öne sürmüşlerdir. Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767),¹⁴ Taberî (ö.311/922),¹⁵ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),¹⁶ İbn Kesir (ö.774/1373)¹⁷ gibi müfessirlerin tefsirlerinde ve bunları kaynak gösteren daha sonraki pek çok tefsirde, Hz. İbrahim'in genel olarak Allah'ın bazı emir ve yasaklarıyla imtihan edildiği ifade edilmektedir. Ancak müfessirler, Hz. İbrahim'in imtihan edildiği bu emir ve yasakların neler olduğu konusunda ayrıntılı bir şekilde çeşitli görüşler zikretmişlerdir.

Örneğin, Taberî bu ayeti izah ederken, Abdullah b. Abbas'tan (ö. 68/687) şöyle bir rivayet aktarır: "Hz. İbrahim'in imtihan edildiği hususlar, İslam'ın temel esaslarından sayılan otuz husustur. Bu dinde imtihan edilenlerden -Hz. İbrahim hariç- hiç birisi, bu dini hakkıyla ayakta tutamamıştır. Allah onu bir takım emirlerle imtihan etmiş, İbrahim de o emirleri hakkıyla yerine getirmiştir. Bu

¹³ Bakara 2/124.

¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Thk. 'Abdullâh Mahmûd Şehâte, Beyrut, 2002, I/76.

¹⁵ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'an*, Thk. İslam Mansur Abdulhamid, vd. Dâru'l-Hadis, Kahire, 2010, I/758-763.

¹⁶ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*.Thk. Es'âd Muhammed et-Tayyib, Riyad,1997, I/219-221.

¹⁷ İbn Kesir, İsmail b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, Thk. Heyet, Dâru'l-Marife, Beyrut,1969, I/165.

otuz temel esastan on tanesi Ahzab suresinde Őu ayette zikredilmektedir: “Allah'a teslim olmuŐ erkekler ve teslim olmuŐ kadınlar, műmin erkekler ve műmin kadınlar, itaat eden erkekler ve itaat eden kadınlar, dűrűst erkekler ve dűrűst kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, műtevazı erkekler ve műtevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruĉ tutan erkekler ve oruĉ tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; iŐte Allah, bunlar iĉin bir maĉfiret ve bűyűk bir műkâfat hazırlamıŐtır.”¹⁸ Diĉer on esas da Tevbe suresinin Őu ayetinde zikredilmektedir: “Gűnahlarından tevbe edenler, Allah'a ibadet edenler, ona hamd edenler, onun yolunda seyahat edenler, rűku edenler, secde edenler, iyiliĉi emredip kűtűlűĉű yasaklayanlar ve Allah'ın koyduĉu sınırları koruyanlardır. Műminleri műjdele.”¹⁹ Diĉer on tanesi de Mű'minűn suresini ilk on ayetinde anlatılan űzellikleri taŐıyan ya da Me'aric suresinin 22 ila 35. ayetlerinde aĉıklanan űzellikleri taŐıyan kiŐiler olarak zikredilmektedir.²⁰Ayrıca Hasan el-Basri(ű. 110/728), Hz. İbrahim'in, oĉlu İsmail'i kurban etme hususunda denenmesini, ateŐle, gűneŐ ve ay ile imtihanını da bu kapsamda saymaktadır.²¹

Taberî bu konu ile ilgili daha pek ĉok rivayeti aktardıktan sonra sonuĉ olarak Őűyle demektedir: “Hz. İbrahim'in imtihan edildiĉi hususlar yukarıda sayılanların tűmű olabileceĉi gibi bir kısmı da olabilir. Bu nedenle, herhangi bir kimsenin, Rasűlullah'tan nakledilen bir hadise veya icma gibi herhangi bir delile dayanmaksızın, Hz. İbrahim'in yukarıda sayılan hususların tűműyle veya belli bir kısmıyla imtihan edildiĉini sűylemesi doĉru deĉildir. Zira ne Rasűlullah'tan bu hususta kesin bir haber varid olmuŐ, ne de bu konuda bir icma vardır.”²² Taberî'den sonra yazılan tefsirler de onun aktardıĉı rivayetleri aktararak, benzeri yorumlar yapmıŐlardır. Ko-

¹⁸ Ahzab 33/35.

¹⁹ Tevbe 9/112.

²⁰ Bkz. Taberî, I/758.

²¹ Taberî, I/763.

²² Taberî, I/763.

nuyu fazla uzatmamak için diğer tefsirlerdeki ayrıntıları buraya almadık.

Taberi'nin ifadesinden anlaşılan özetle şudur: Allah bu imtihanın içeriğini net bir şekilde açıklamamıştır. Dolayısıyla bu konuda ne kadar yorum yapılırsa yapılsın hiç birisini kesin doğru olarak kabul edemeyiz. Belki de bu imtihanın içeriği konusunda hiç konuşmamak daha doğrudur. Çünkü Allah eğer gerekli göreydi açıklardı.

Şimdi de *Ruhu'l Furkan* tefsirinde bu ayetin nasıl yorumlandığına bir bakalım:

Müfessir, "Hz. İbrahim'in tamamlamasıyla emr olunduğu kelimelerin tefsirlerde geniş bir şekilde izah edildiğini ve bu konuda on üç görüş olduğunu zikrettikten sonra, bunları açıklamaya başlar. İlk önce, İbn Abbas'tan gelen şöyle bir rivayet aktarır. Rivayete göre şu on şey Hz. İbrahim'in şeriatında farz, bizim şeriatımızda ise sünnettir. Daha sonra bu on hususun beşinin baş ile beşinin de vücut ile alakalı olduğunu söyleyerek bunları maddeler halinde sıralar. Ağza su vermek, buruna su vermek, saç ortadan ayırmak, bıyığı kısaltmak, misvak kullanmak, sünnet olmak, etek tıraşı, koltuk altı tıraşı, tırnak kesmek ve su ile taharet. Bu on maddeden misvak kullanmanın yerine İmam Tavus'un sakal bırakmayı saydığını söyler. Daha sonra bu on hasletten açıklanmasını gerekli gördüklerini açıklar. İlk olarak saç sağ ve sola doğru ortadan ayırmaktan bahseder. Hz. Muhammed'in Cebrail'in emriyle (Ehl-i Kitab'a benzememek için) saçını ortadan ikiye ayırdığını söyler. Daha sonra çocukların saçlarının bir kısmını kısaltıp ön tarafını uzun bırakmanın haram olduğunu söyleyerek Hz. Ebu Bekir döneminde yaşandığını iddia ettiği ilginç bir olay anlatır. Olay şöyledir: Bir şahıs çocuğuyla Hz. Ebu Bekir'in meclisine gelmişti. Çocuğun saçlarının bir kısmı kesilmiş, ön tarafı uzun bırakılmıştı. Bunu gören Hz. Ebu Bekir, çocuğun öldürülmesini emretti. Adam tevbe ve istiğfar edince affedildi."²³

²³ Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, I/586-587.

Yukarıda özetle aktardığımız açıklamaların ayetin bağlamıyla hiç alakasının olmadığı, akli-selim sahibi olan herkes tarafından anlaşılır. Bir insanın saçının taranış şeklinin, nasıl kesilmesi gerektiğinin, Allah'ın bir emri gibi gösterilmesi, bu kurala uymayanın haram işlediğinin iddia edilmesi hele hele küçük, masum bir çocuğun sırf saç modelinden dolayı öldürülmesi gerektiğinin iddia edilmesi, din adına büyük bir cinayettir. Bu durum, İslam'ı şiddet dini olarak göstermeye çalışan din düşmanlarının ekmeğine yağ sürmektir.

Ayetin tefsiri sayfalarca devam etmektedir. İlginç bulduğumuz diğer bir yorum da yine sakal, bıyık ve saç üzerinedir. Tefsirde sakalı kesip bıyığı uzatmanın Mecusilerin âdeti olduğunu söylenmekte ve sakal kesmenin haram olduğunu iddia edilmektedir. Ayrıca sakalın kısa kesilmesinin doğru olmadığı, uzunluğunun bir tu-tamdan az olmaması gerektiğini ifade edilmektedir. Hiç alakası olmadığı halde, erkeklerin sakalını, kadınların saçlarını kesmeleri "müsle" kabul edilerek haram sayılmıştır.²⁴ Müsle, başkalarına ibret olması için, savaşlarda öldürülen şahsın burnunu, kulağını ve diğer azalarını kesmek veya gözlerini oymak suretiyle cezalandırmaktır.²⁵ İslam hukukunda bunu yapmak haramdır.²⁶ Oysa saç veya sakal kesmenin müsle ile yakından uzaktan alakası yoktur. Müsle, ceza, işkence ve aşağılama kastıyla ölü insana yapılırken, diri bir insanın saçını ve sakalını kendi isteğiyle kesmesi ya da kestirmesi nasıl aynı kabul edilir? Burada da fıkıh, ichtihad ve kıyas kuralları açısından ciddi problemler söz konusudur.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Müslümanları her yönüyle müşriklerden ayırmaya gayret etmiştir. Müşriklerin sakallarını kısaltıp bıyıklarını uzatmalarına karşılık, Müslümanlara onlara muhalefet etmelerini önermiş ve "*Müşriklere benzemeyin, sakalları bırakın, bı-*

²⁴ Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, I/588.

²⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, s.342.

²⁶ Cengiz Yağcı, "Müsle" *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul, 2000, VI/84.

yıkları kısaltın"²⁷ buyurmuştur. O günün sosyal şartlarında müminlerin kâfirlere ve müşriklere benzememesi için bunu emretmiştir. Günümüzde Müslümanların sakal tarzı ile kâfirlerin sakal tarzı birbirine karışmıştır. Dolayısıyla sakal, dini bir emir olmaktan ziyade insanların kişisel tercihleri olarak bırakılmakta ya da kesilmektedir. Peygamberimiz döneminde Ebu Cehil gibi önde gelen müşriklerin de sakalları vardı. Bugün de farklı inançlara sahip olan ve sakal bırakmak isteyen herkes sakal bırakabilmektedir. Sakal bırakmanın bazı âlimler tarafından sünnet olarak kabul edildiği, bazı âlimler tarafından yerel bir adet olduğu söylenmektedir.²⁸ Böyle bir durumda sakal bırakmanın farz bir yükümlülükmüş gibi sayılması ve kesmenin haram olduğunun iddia edilmesi, şer'i hükümlerin keyfi olarak nasıl değiştirildiğini göstermesi açısından manidardır.

Mezhep taassubu ile yazılan tefsirlerde müfessirlerin mezhebinin görüşlerini esas kabul edip, bu esasları Kur'an'dan destekleme adına Kur'an'ı konuşturdukları gibi bu tefsiri hazırlayan insanlar da adeta Müslümanlığı sakal, cübbe ve çarşafa indirgeyerek Ehl-sünnet'in geniş yorumunu daraltmakta ve bu ilkelere uymayanları dışlamaktadırlar. Bunu yaparken Kur'an tefsiri diye ilgili ilgisiz açıklama ve yorumlara girişmektedirler. İşin ironik tarafı bunu Ehl-i sünnet'i koruma adına yapmalarındır.

Örnek 2:

فَأَذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ

*"O halde siz beni hatırlayın ki, ben de sizi hatırlayayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin."*²⁹

Ayetin geçtiği bağlama siyak ve sibak açısından baktığımızda,

²⁷ Buhâri, *Sahih'ul Buhâri*, Libas, 5892,Thk. Zehir b. Nâsır, Dâru Tavgu'n-Necât, 1422, VII/160.

²⁸ Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, Trc. Abdulkadir Şener, Fecr Yayınları, Ankara, 1986, s. 101.

²⁹ Bakara 2/152.

önce kible değişikliğinden ve Ehl-i Kitab'ın kible değişikliği konusunda yaptıkları dedikodulardan korkmamak gerektiğinden, asıl korkulması gerekenin Allah olduğundan bahsedildiğini görürüz. Daha sonra Allah'ın insanlara içlerinden ayetlerini okuyan bir Rasûl seçtiğini, bu Rasûl'ün onları arındırıp doğru yola yönelttiğini, bu nimetlerin karşılığında kulların Allah'a ibadet etmeleri, onu hatırdan çıkarmamaları gerektiği vurgulanır. Dolayısıyla ayette Allah'ın anan ona kulluk eden ve onu hiçbir zaman unutmayan, hatırında tutan insanları da Allah'ın kıyamette ödüllendirmeyi unutmayacağı ifade edilmektedir. İlk dönem ve daha sonraki müfessirler, ayetteki “*beni zikredin ben de sizi zikredeyim*” ifadesini, insan için zikir Allah'a ibadet etme, onun emir ve yasaklarına uyma, Allah için ise kullarına rahmetle muamele edip yaptıkları amellerin karşılığını vermesi şeklinde açıklamışlardır.³⁰

Zikir kelimesi Kur'an'da geçtiği yerlerde, hatırlama,³¹ anma,³² haber,³³ bilgi,³⁴ öğüt,³⁵ vahiy,³⁶ Kur'an,³⁷ dil ile Allah'ı anma,³⁸ Kur'an okuma,³⁹ gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰ *Rûhu'l-Furkân* tefsirinde söz konusu ayetin tefsirine baktığımızda, “zikır” kelimesine yukarıda geçen bütün manaları verdikten sonra, tarikat ehlinin Allah'ı tespih etmesi ve onu zikretmesi üzerine yoğunlaştığını görürüz. Bir tarikat şeyhine bağlanarak onun telkinleri doğrultusunda

³⁰ Mukâtil b. Süleyman, I/150;Taberi, I/869; Maturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Basellum, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, I/595; ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf An Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvili fi Vücûhi't-Te'vil*, Thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Beyrut, 1995, I/205.

³¹ Kehf 18/63.

³² İnsan 76/1.

³³ Kehf 18/70, Enbiya,21/24.

³⁴ Nahl 16/43.

³⁵ Enbiya 21/10, Sâd 38/1.

³⁶ Nahl 16/44,Yasin 36/11.

³⁷ Hicr 15/6, Tâhâ 20/124.

³⁸ Bakara 2/198.

³⁹ Enbiya 21/50, Furkan 25/27-30,Enfal 8/2, Kalem 68/51.

⁴⁰ Râgip el-İsfahâni, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Thk, Muhammed Seyyid Keylâni, Dâru'l-Mârife, Beyrut, ts.,s.179-180; Mehmet Okuyan, *Kur'an Sözlüğü*, Düşün yayınları, İstanbul, 2015, s.344-348.

tesbihat yapılmasının gereğinden bahsedilerek, bunun dışında Allah'a ulaşmanın mümkün olmayacağı şöyle ifade edilmektedir: “Her meslekte bir üstat, rehber, yol gösterici ve delil lazım olduğu gibi bu en büyük meslekte de elbette bir üstat, yani mürşit lazımdır.” Konu ile alakalı olduğu düşünülerek, “...bilmiyorsanız zikir ehlinde sorun”⁴¹ ayeti delil getirilmekte, böylece bir mürşide bağlanmanın Allah'ın emri olduğu iddia edilmektedir. Diğer bir açıklama ise şöyledir: “Eğer sen bir şeyhe bağlanmadan bin sene kendi başına Allah'a kavuşmak için inleyip dursan, böylece o Mevla Teâlâ'yı bulman mümkün değildir.”⁴²

Delil olarak öne sürülen ayette geçen “zikir ehli”nden kasıt Hz. Muhammed zamanında yaşayan Tevrat ve İncil'i bilen ehl-i kitaptır. Müfessirlerin neredeyse tamamı bu konuda görüş birliği içerisinde. Ayetin bağlamı gözetilmeden ayette geçen “zikir ehli” ifadesine, tesbihat yapan tarikat ehli insanlar veya tarikat büyükleri manası verilmesinden dolayı böyle bir yanlış sonuca ulaşılmıştır. Daha sonra zikrin nasıl yapılacağına Rasûlullah'tan öğrenilmesi gerektiği ifade edilerek, bugün Hz. Muhammed hayatta olmadığı için, ondan öğrenen şeyhlerden öğrenmek gerektiği iddia edilmektedir.⁴⁴ Dolayısıyla burada Peygamberimiz Hz. Muhammed de bu işin meşruiyetine destek olarak kullanılmaktadır.

Aynı şekilde devam eden açıklamalarda, “Ey iman edenler! Allah'tan sakının, ona yaklaşmaya yol arayın ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz”⁴⁵ ayeti delil getirilerek kul ile Mevla arasında vasıta olmaya müstahak olmuş, manevi yolu iyi bilen bir şeyhi arayıp ona bağlanmanın şeriatın emri olduğu iddia edilmektedir. Oysa ayette geçen “vesile” müfessirler tarafından Allah'ın razı olacağı sa-

⁴¹ Enbiya 21/7.

⁴² Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, II/81.

⁴³ Bkz. Taberi, VIII/9; Maturidi, VII/309; Zemahşeri, III/102; Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'ul-Fikr, 1981, XXII/144; İbn Kesir, III/174.

⁴⁴ Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, II/60.

⁴⁵ Maide 5/35.

lih ameller,⁴⁶ Allah'a isyandan sakınmak⁴⁷ ve onun dinini yaymak için yollar aramak şeklinde açıklanmıştır.

Daha sonra konu rabıta meselesine getirilerek, rabitanın Peygamberimiz Hz. Muhammed'in vekili olan mürşid-i kâmillere yapılması gerektiğini söylenmekte ve nasıl yapılacağı şöyle tarif edilmektedir: "Rabıta bir müridin, mürşid-i kâmilinin ruhaniyetiyle beraber, suretini kalp gözünün önüne getirerek hayal etmesi ve kalbiyle ondan yardım istemesinden ibarettir." Peygamberimizin bizimle Allah arsında vasıta olduğu gibi mürşidin de Peygamberimiz ile bizim aramıza vasıta olduğunu iddia edilmektedir.⁴⁸

İlerleyen bölümlerde ise rabitanın nasıl yapılacağı şöyle tarif edilmektedir: "İki gözün arasında olan hayal hazinesi ile mürşidin ruhaniyetinin yüzüne hatta iki gözün arasına bakman gerekir. On dan sonra mürşide karşı kendini alçaltarak, son derece tevazu ile yalvarmak ve onu Mevla ile kendi arana vesile kılmak üzere, mürşidin ruhaniyetinin hayal hazinesine girip oradan kalbine ve derinliklerine yavaş yavaş indiğini düşünüp, senin de peşinden yavaş yavaş oraya aktığını ve indiğini hayal ederek, şeyhini, kendi nefsinden geçinceye kadar hayal gözünden kaybetmemelisin"⁴⁹ şeklinde tarif devam etmektedir.

Allah'la iletişime geçmek ve ona dua etmek isteyen kişi, O'na doğrudan herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan dua eder. Çünkü Yüce Allah insana şah damarından daha yakındır⁵⁰ ve dua edenin duasına işitip icabet edeceğini vadedmektedir.⁵¹ Hz. Muhammed de dâhil hiç kimse Allah ile kul arasına giremez. Kulun Allah ile arasına herhangi bir aracı koyması, hele hele ona tevazu ile yalvarması Kur'an'a göre şirktir. Zira Kur'an'da Mekke müşriklerinin putlara

⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman, I/473;Tabei, IV/517; Zemahşeri, I/615; Râzi, XI/224.

⁴⁷ Maturîdi, III/509.

⁴⁸ Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, II/64.

⁴⁹ Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, II/79.

⁵⁰ Kaf 50/16.

⁵¹ Bakara 2/186.

tapınırken aslında onları Allah'a yaklaştıran⁵² nesnelere olarak kabul ettikleri ve kendilerine şefaathçi⁵³ olacaklarına inandıkları ifade edilmektedir. Bu yüzden şirke düşürecek davranışlardan uzak durmak gerekmektedir.

Aynı ayetle ilgili açıklamaların devamında, Allah dostları diye nitelenen şeyhlerin öldükten sonra da tasarruflarının devam edeceğini söylenmekte ve uykuda ya da uyanık haldeyken Peygamberimiz de dâhil olmak üzere onlarla görüşülebileceği iddia edilmektedir.⁵⁴ Ayrıca ölmüş insanların ruhaniyetinden yardım istemek gerektiği “*Bir işi yapıp yapmamakta kararsız kaldığınızda kabir ehlinde yardım isteyiniz*” diye aktarılan uydurma bir hadisle⁵⁵ desteklenmektedir. Ölmüş evliyanın ruhaniyetiyle dünyada tasarruf sahibi olduğu, olaylara müdahale edebildiği iddia edilmektedir.⁵⁶ Oysa ölünün dünya ile bağı kopmuştur. Dünyadaki olaylara müdahale şansı yoktur. Ayrıca ölü insanlarla ruhaniyet âleminde iletişime geçmek, onlarla görüşüp konuşmak mümkün değildir. Bunlar dini açıdan hiçbir dayanağı olmayan iddialardır. Bu tür bir görüşme iddiası, her türlü istismara imkân verecektir. Ülkemizde buna benzer iddialarla halkı kandıran Fetö lideri Fetullah Gülen, bu istismarı ortaya koyan en son örneklerinden birisidir.

Örnek 3:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ

“*Erkekler eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar. Bunun sebebi, Allah'ın bazı insanlara bazılarında daha fazla nimet vermesi ve bir de kocalarının mehir verme, evin masraflarını yüklenmeleri gibi*

⁵² Zümer 39/3.

⁵³ Yunus 10/18.

⁵⁴ Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, II/66.

⁵⁵ İsmail Muhammed el-Aclûni, *KeşFu'l-Hafâ ve Müzilu'l-İlbâs*, Dâru İhyâu Tûrâsi'l-Arabi, Beyrut, 1351, I/85; Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, II/82.

⁵⁶ Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân* II/67.

malî yükümlülükleridir. İyi kadınlar kocalarına karşı itaatkârdırlar. Ayrıca onlar kocalarının yokluğunda, Allah'ın emri gereğince namus ve iffetlerini korurlar..."⁵⁷

Yukarıdaki ayet, müfessirlerin üzerinde farklı yorumlar yaptığı bir ayettir. *Rûhu'l-Furkân* tefsirinde de diğer müfessirlerin yorumlarına benzer yorumlar yapılmıştır. Ancak bazı konularda gereksiz, abartılı ve problemlı yorumlar yapılmıştır. Örneğin kocanın karısı üzerindeki hakkı çok abartılı bir tarzda açıklanmıştır. Konu ile ilgili hadis diye rivayet edilen ama hadis âlimleri tarafından sağlam kabul edilmeyen rivayetlerden birkaç örnek vereceğiz.

"Kocanın karısı üzerindeki hakkı o kadar büyüktür ki kocada bir yara olsa da kadın o yarayı yalayarak temizlese ya da burnunun iki deliğinden kan veya irin aksa, kadın onu yalasa da kocasının hakkını ödeyemez."⁵⁸

Bu rivayet senet ve metin tenkidi açısından hadis âlimleri tarafından değerlendirilmiş, her iki yönden de problemlı olduğu tespit edilmiştir.⁵⁹ Sağlam bir rivayet olmadığı halde müfessir tarafından sahih bir hadis gibi kabul edilmiş ve okuyucu yanlış bilgilendirilmiştir.

Hz Aişe'ye isnad edilen diğer bir rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ey Aişe! Herhangi bir kadın rabbi için namaz kılar da kendisi için dua ettikten sonra kocasına dua ederse Allah o namazı yüzüne çarpar. Çünkü önce kocası için, daha sonra kendisi için dua etmelidir."⁶⁰

Bu rivayet hadis kaynaklarında geçmemektedir. Ancak müfessir bu rivayeti İsmail Hakkı Bursevi (ö.1127/1715)'nin *Ruhu'l-Beyan* tefsirinden alarak aktarmaktadır.⁶¹ Bursevi ise rivayetin kaynağını vermemiştir. Fakat müfessir söz konusu rivayeti Burse-

⁵⁷ Nisa 4/34.

⁵⁸ Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân* V/91.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s.297-311.

⁶⁰ Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân* V/88.

⁶¹ İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-Beyan, Dâru'l-fikr*, Beyrut, ts.,II/203.

vi'ye olan sevgi ve saygısından dolayı ona güvenip doğrudan almış, sahihliği konusunda herhangi bir sorgulama yapmamıştır. Oysa rivayet ifade ettiği mana açısından problemlidir.

Erkeklerin kadınlardan akıl ve ilim olarak üstün olduğu iddia edilerek şöyle denilmektedir: “Şu bilinsin ki erkeklerde bulunan faziletlerin tamamı iki şeyde toplanır, bunlardan birisi ilim, diğeri ise kudrettir. Erkeklerin akıllarının ve ilimlerinin kadınlardan fazla oluşu izaha ihtiyaç duyulmayan bir gerçektir.”⁶²

Bunlar ve daha bu türden kadınları aşağılayan pek çok örnekle karşılaşmaktayız. Yüce Allah kadın ve erkeği birbirine eşit şekilde yaratmamıştır. Her birinin kendine göre üstün veya eksik olduğu yönler vardır. Bu yüzden ne kadınları ne de erkekleri yüceltici ve aşağılayıcı sözlerden uzak durulmalıdır. Ancak yukarıda vermiş olduğumuz örneklerde de görüldüğü gibi söz konusu tefsirde kadınları aşağılayan ifadeler kullanılmakta, İslam'ın kadına verdiği değer bu örneklerle kaybolup gitmektedir. İslamiyet'i araştırmak isteyen bir kadın, eğer bu tefsire bakarsa, İslam'ın kadınları aşağıladığı, hor gördüğü sonucuna varabilir. Dolayısıyla Müslüman bireylerin İslam'ı doğru temsil etmesi, birçok insanın Müslümanlığı seçmesine vesile olurken, yanlış temsil edilmesi de birçok insanın İslam'dan uzaklaşmasına ya da İslam hakkında yanlış kanaatlere sahip olmasına sebep olabilir.

Kur'an kadın ve erkeğe kulluk açısından Allah katında aynı sorumluluğu yüklerken, üstünlüğün ancak takva ile olduğunu vurgular.⁶³ Oysa bu tefsirde Hz. Peygamber'e nispet edilen sözde, kadının ibadetinin kabulü, öncelikle kocası için dua etmesine bağlanmaktadır. Ayette genel olarak aile reisliğinin erkeğe ait olduğu vurgusu öne çıkmasına rağmen, buradan erkeğin üstünlüğü tartışmasına girilmesi, ayetin maksudından uzaklaşılmasına sebep olmaktadır. Ayrıca yazılanlar müfessirin cemaatinin genel geçer düşünce ve

⁶² Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, V/75.

⁶³ Hucurât 49/13.

kabullerini dikte ettirmek maksadıyla yazıldığı için de doğruyu yansıtmamaktadır. Erkeklerin kadınlardan daha akıllı, kadınların akıllarının ise eksik olduğu iddiası doğru değildir. Ayrıca ilim açısından üstünlük ise fırsat ve imkân eşitliği ile alakalı bir durumdur. Yani kadınların bir kısmı erkeklerden daha akıllı ve bilgili olabileceği gibi tam tersi de olabilir. Bunları kesin yargılarla ifade etmek doğru değildir.

Sonuç

Çalışmamızda sadece birkaç ayetin yorumu ile ilgili örnekler aldığımız bu tefsir, daha bunlara benzer pek çok problemlili yorumu bünyesinde barındırmaktadır. Amacımız bu tefsiri yazan heyeti ve temsil ettikleri yapıyı itibarsızlaştırmak değildir. Bu tefsiri yazmaya devam eden heyetin burada verdiğimiz örnekleri göz önüne alarak bugüne kadar yazdıkları kısmı gözden geçireceklerini ve bundan sonraki kısım için de daha dikkatli davranacaklarını ümit etmekteyiz. Ancak bu düzeltmeleri yaparken ayetlerin bağlamı ve ilk anlaşılman manası göz önünde bulundurulmalıdır. Gereksiz ayrıntıdan kaçınılarak ayetin vermek istediği esas mana ortaya konulmalıdır. Yoksa ayrıntılara dalınırsa, ayetin maksadından uzaklaşması kaçınılmaz bir durum olacaktır. Ayrıca bu tefsirin yazımı devam ettiği ve henüz tamamlanmadığı için bunları yapmak ve geri kalan kısmı da bu çerçevede değerlendirmek zor olmayacaktır.

Son günlerde İslam hakkında olumsuz propagandaların yaygınlaştığını görüyoruz. Bunun birçok sebebi vardır. Ancak yukarıda örneklerini sunduğumuz bu tür tefsirlerdeki hatalı yorumlar, bunları haklı çıkarmaktadır. Örneğin küçük yaşta bir çocuğun saç modelinden dolayı ölüm cezasını hak ettiğinin ifade edilmesi, İslam'ın şiddeti öneren bir din olduğu yönündeki olumsuz propagandalara malzeme oluştururken, insanların saç sakal bırakma/kesme gibi özgürlüklerinin belli modellerle ya da dayatmalarla bir şekilde büründürülmeye kalkışılması bireysel özgürlüklerle ilgili şikâyetlere sebep olmaktadır. Ayrıca bazı ayetler tefsir edilirken kadınları aşağılayan rivayetlerin hadis diye sunulması, okuyucuyu hem Kur'an

hakkında hem de sevgili peygamberimizin hadisleri hakkında olumsuz kanaatlere sürüklemektedir. Aynı zamanda İslam'ın kadına değer vermeyen ve şiddeti öneren bir din olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Bunun vebali çok büyüktür.

Kaynakça

- el-Aclûni, İsmail Muhammed, *KeşFu'l-Hafâ ve Müzilu'l-İlbâs*, Dâru İhyâu Tûrâsi'l-Arabi, Beyrut, 1351, (I-II).
- Ardoğan, Recep, *Günümüz Kelam Problemleri*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih'ul Buhârî*, Thk. Zehir b. Nâsır, Dâru Tavgu'n-Necât, 2001, (I-IX).
- Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Dâru'l-fikr, Beyrut, ts.(I-X).
- Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi*, Trc. Abdulkadir Şener, Fecr Yayınları, Ankara,1986.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998.
- el-İsfahâni, Râgıp, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Thk, Muhammed Seyyid Keylâni, Dâru'l-Mârife, Beyrut, ts.
- Ibn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. Thk. Es'âd Muhammed et-Tayyib, Riyad,1997, (I-X).
- İbn Kesîr, İsmail b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Thk. Heyet, Dâru'l-Marife, Beyrut,1969,(I-IV).
- Kocaman, Şefik vd., *Mahmut Efendi Hazretlerinden Duyulan Hikmetli Sözler*, Ahıska Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 2016.
- Maturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Basellum, Dâru'ul Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2005,(I-X).

- _____, *Kitabu't-Tevhid*, Thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Ârûşi, Dâru's-Sadr, Beyrut, ts.
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Thk. 'Abdullah Mahmud Şehâte, Beyrut, 2002, (I-V).
- Okuyan, Mehmet, *Kur'an Sözlüğü*, Düşün Yayınları, İstanbul, 2015.
- Öz, Ahmet, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2016.
- er- Râzi, Fahreddin, *Mefâtihu'l- Gayb*, Dâru'l- Fikr, 1981, (I-XXXII).
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Thk. İslam Mansur Abdülhamid, vd. Dâru'ul-Hadis, Kahire, 2010,(I-XII).
- Ustaosmanoğlu, Mahmut, *Rûhu'l-Furkân*, Sıraç Kitabevi, İstanbul 1991.
- Ünlü, Ahmet Mahmut, <https://www.youtube.com/watch?v=iUFkCVjad4o>, eriş: 13.09.2017.
- Yağcı, Cengiz, "Müsle" *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul, 2000, VI/84-85.
- ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer (v.538/1143), *el-Keşşaf An Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvili fi Vücûhi't-Te'vil*, Thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Beyrut, 1995.(I-IV).